

УДК: 811

AKYÜZ Murat
Öğretim görevlisi, Doktor
Nile University Of Nigeria
Email: akyuz.murat@gmail.com
Tel: +2349058925939

Мурат Акюз,
Нильский университет, Нигерия

Murat AKYUZ,
Nile University of Nigeria

**АФГАНИСТАН (ООГАНСТАН) ӨЗБЕК АЯЛ АДАБИЯТЫНЫН
ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ ИШТЕЛДИ**

AFGANİSTAN KADIN ÖZBEK ŞAIRLERİNİN VE ŞİİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ

**ОСОБЕННОСТИ ТВОРЧЕСТВА УЗБЕКСКИХ ПОЭТЕСС
И УЗБЕКСКОЙ ПОЭЗИИ В АФГАНИСТАНЕ**

**SPECIFIC FEATURES OF THE UZBEK WOMEN'S
POETRY IN AFGHANISTAN**

Аннотациясы: Бул ишибизде согуштардын жана ички жарандык согуштар дароо үзгүлтүксүз бүтпөгөн бир өлкө болгон Афганистандагы (Ооганстандагы) өзбек аял акындары тууралуу болмокчу. Географиялык түзүлүшү кыйын жерде аял болуу, кылдат жашаган аймакта, бала, жаш кыз болуу, келин, жубай жана эне болуу, үйдө арка жөлөк, ээлеген орду пайдасыз мүчө жана мындай аймакта бир аял болгондон тышкары адабият менен алектенүү, ыр жазуу, баардык нерсе менен күрөшүү жана мен да бармын деш кыйын. Коомдук көз караштардын, салттуу поэзия менен заманбап поэзиянын, согуш, азап-кайгыларын, мүмкүнчүлүктөрүнүн жоктугу, кусалыктарын көрсөтүү менен уланып келген Афганистан (Ооганстан) өзбек аял адабиятынын өзгөчөлүктөрү иштелди.

Негизги сөздөр: Афганистан (Ооганстан), Өзбек акындары, аял акындар, Афганистан (Ооганстан) аял өзбек адабияты.

Özet: Bu çalışmamızda savaşların ve iç kargaşaların hemen hemen hiç eksik olmadığı bir ülke olan Afganistan'daki Özbek Kadın Şairler ele alınmıştır. Zorlu bir coğrafyada kadın olmak, derdi ıstırabı derinlemesine yaşamak, çocuk olmak, genç kız olmak, gelin olmak, eş ve anne olmak, yerine göre evin direği, yerine göre evin en kıymetsiz ferdi olmak ve böyle bir coğrafyada kadın olmanın yanında edebiyatla uğraşmak, şiir yazmak, herşeye göğüs germek ve bende varım demek kolay değildir. Toplumsal önyargıların, geleneksel şiir ile modern şiirin, savaşların, acıların, imkansızlıkların, özlemlerin arasında şekillenmeye devam eden Afganistan Özbek Kadın edebiyatının özellikleri ele alınarak işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afganistan, Özbek şaireleri, Özbek şiiri, kadın şairler, Afganistan Kadın Özbek Edebiyatı.

Аннотация: В данной статье рассматриваются особенности узбекской женской поэзии в Афганистане, где наблюдается резкий гендерный дисбаланс. В данном географическом ареале, где никогда не прекращаются войны, сложно быть девочкой, девушкой

и женщиной и сложно участь жены, матери и хранительницы очага. Вдвойне трудно заниматься литературным творчеством для женщины в такой стране. В данном исследовании анализируются проблемы женской поэзии (современной и традиционной) через призму социальных предрассудков, войн, страданий, и социальных табу.

Ключевые слова: *Афганистан, узбекские поэты, узбекская поэзия, поэтессы, женская узбекская женская литература в Афганистане.*

Abstract: *This paper studies specific features of the Uzbek poetry by women in Afghanistan. It is hard to be a girl, a woman in the country of constant wars and conflicts. It is hard to be a wife, a mother and a home keeper in this country. It is even harder to be a female poet in the context of modern Afghanistan. The research analyzes the traditional and modern Uzbek women's literature via issues of social prejudices, wars, pain and social taboos.*

Key words: *Afghanistan, Uzbek poets, Uzbek poetry, female poets, the Uzbek women's literature in Afghanistan.*

GİRİŞ

Bu çalışmamızda, Afganistan'da kadınlar tarafından kaleme alınmış olan şiirlerin özellikleri ele alınarak tahlil edilecek ve yerine göre şiirlerden örnekler verilecektir.

AFGANİSTAN KADIN ÖZBEK ŞAİRLERİNİN VE ŞİİRLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Bu çalışmamızda savaşların ve iç kargaşaların hemen hemen hiç eksik olmadığı bir ülke olan Afganistan'daki Özbek Kadın Şairler ele alınmıştır. İleride yer vereceğimiz röportajında Dr. Şefika Yarkin'in ifade ettiği gibi aslında bu coğrafyalarda edebiyat tarihi demek aslında erkeklerin edebiyat tarihi demektir. Kadın olmanın bütün zorluklarının en ağır şekilde hissedildiği, çoğu zaman kız çocuklarının okula gitme imkânını bile bulamadığı, birçok noktada değil kadınların erkeklerin bile duygularını, düşüncelerini, iç dünyasını ifade etmekte zorlandığı bir ülke olan Afganistan'da kadın olarak edebiyatta ben de varım demek, şiir yazmak herkesin yapabileceği bir iş değildir. Bu sebeplerden dolayı da Afganistan'daki bayan şair sayısı oldukça azdır.

Bu çalışmamızda ele alacağımız Afganistan'daki Özbek Kadın Şairler hakkında birkaç önemli noktayı aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

i. Afganistan'ın kesişim noktasında bulunduğu, Horasan, Maverâünnehr ve Hindistan coğrafyalarında XV-XVIII yüzyıllara arasında Timur ve Babür İmparatorlukları dönemlerinde özellikle hanedan ailelerinde veya hanedana yakın olan çevrelerde edebiyatla iştigal eden ve şiir yazan kadınlar bulunmakla beraber daha sonraki yüzyıllarda bu durum devam etmemiştir.

Bu konuda Dr. Şefika Yarkin kendisi ile yapılan özel bir mülakatta şöyle demiştir: “Örneğin Afganistan ve Afganistan'ın komşuları arasındaki edebiyatta IV. hicri yani X. miladi yüzyılda Rabia Belhi'yi görmekteyiz. Rabia Belhi, Afganistan'ın Belh vilayetinden, bunun babası Belh'in hâkimi yani valisiydi. Rabia Belhi, okumuş, şair ve bilimli bir kadındı, kızdı. Kölesine âşık olmuştu. Onun arifane ve sofıyane şiirleri vardır. Rabia Belhi'nin abisi, kıskançlık yüzünden sıcak hamam içinde damarlarını kesti ve böylelikle Rabia Belhi öldü. Rabia Belhi'den sonra uzun yıllar kadınları edebiyat tarihinde görmüyoruz. Onların isimleri ve adları edebiyat tarihinde yok. Ama Amu Derya'nın öbür tarafında yani Pari Derya yani bugünkü Özbekistan'ın yerinde, kadın şairler çoktur. Bunlar Nadire Begüm, Uveysi, Mahzune, Mekine, Dilşad Berna buna benzer kadınlar var. Biz tarihte biliyoruz ki Emir Timur Sahib Kiran, kadınlara çok hürmet göstermiştir. Kadınlar Emir Timur savaşa gittiği zamanlarda onun eşi Sarar Melik Hanım, Timur'un yerine hükümet işlerini icra ederdi. O, Emir Timur'un oğulları da, kızları da okumuş, ders okumuş, öğretmen görmüş, her birisi medeniyet ve kültür için hizmet etmişlerdir. Şahrüh Mirza, Herat'ta Emir Timur adına, Herat hâkimi yani Herat valisiydi. O'nun hanımı Gevher Şad Begüm, medeniyet ve kültürü geliştirmek için çok hizmetler etmiştir. Gevher Şad Begüm zamanından kalan binalar, abideler, imaretler Afganistan halkının, Afganistan milletinin iftiharıdır. Bunun gibi, Babür Şah, Emir Timur'un neslinden olup Hindistan'da hükümet kurmuştur. Hindistan'da imparatorluk kurmuştur. Hindistan'da Gürگانiler ya da Moğollar İmparatorluğunun başlatıcısı ya da

kurucusu Babür 'dür. Babür 'ün eşi, Babür 'ün eşi Gül Beden Begüm, tarihte çok meşhur bir simadır, çok meşhur bir kadındır. Bu "Hümayun Name" tarihini yazmış ve bize bırakmış ve böylelikle kendi adını da tarihte bırakmıştır. Bunun gibi Ekber ve Şah Cihan, Cihangir ve Evrenzib zamanında dahi padişahın kızları ve eşlerinin hepsi şair olmuşlar, bilimli olmuşlardır. Örnek olarak Şah Cihan 'ın kızı Cihanara Begüm, Kadiriye sufilik tarikatına girmiş ve kendisinde bize mühim bir kitap bırakmıştır. Bu kitap, Kadiriye tarikatı hakkında olup, Kadiriye tarikatı hakkındaki bütün mevzular bu kitapta bulunmaktadır. Bu kitap Sahibiye Kitabı olarak adlandırılmıştır. Bunun gibi Evrenzib 'in kızı, Evrenzib, Babür 'ün neslinden olup padişah olmuştur, O 'nun kızı Zebunnisa Begüm hem çok meşhur şairdir. O, Farsça çok şiirler yazmış olup, yazmış olduğu şiirleri bugün dahi ehemmiyetini muhafaza etmektedir. Biz söyleyebiliriz ki doğu ülkeleri içinde Timur ve O 'nun neslinden olanlar, Hindistan 'da Gürگانiler kadınlara çok ehemmiyet ve haklar verdiler. Onun için o zamanlarda kadınlar arasında âlim, tarihçi, şair, edip, hattat ve bilimli kişiler oldular." [Yarkin Şefika, kişisel görüşme, 2011]

ii. Afganistan 'da şairlerin eserleri ve şairler hakkında yazılmış kitaplar üzerinde yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde Afganistan 'daki Türki topluluklar içinde edebi faaliyetlerde bulunan kadınların hemen hepsi Özbekler içinden çıktığı tespit edilmiştir. Malesef Afganistan 'da yaşayan Türkmen, Kırgız, Kazak vb. Türk boylarından kadın şair çıkmamıştır. [Yarkin, 2009, s.12]

iii. Yine Afganistan 'da şairlerin eserleri ve şairler hakkında yazılmış kitaplar üzerinde yapmış olduğumuz araştırmalar neticesinde Afganistan 'daki Özbek kadın şairleri ise Faryab, Cevzcan ve Serapul vilayetlerinde ortaya çıkmışlardır. Başta Mezar-ı Şerif ve Kabil olmak üzere diğer bölgelerde yaşayan kadın şairler de aslen yukarıda zikredilen vilayetlerde doğmuş olan şairelerdir. Badahşan, tahar, Kunduz, Bağlan ve Semangan gibi Özbek nüfusun yaşadığı vilayetlerde kayıtlara geçmiş olan kadın şair bulunmamaktadır. Bu konuda Dr. Şefika Yarkin: "Özbek Kadın Şairler hakkında söylemek istersek, Afganistan 'da kuzey vilayetlerde Özbekler yaşamaktadırlar. Bunlar daha çok olarak Meymene

şehrinde yani Faryab vilayetinde, Serepul vilayetinde, Cevzcan Vilayetinde edebi kadın simalarını görmekteyiz ama üzgünüz ki kalan diğer vilayetlerde Semangan, Tahar, Bedehşan, Belh, Bağlan vilayetlerinde günümüze kadar bir meşhur şair veya yazar kadına rastlamadık. Elimizde ne varsa bu Faryab, Serepul ve Cevzcan vilayetlerinde yaşayan kadınlardır. Bunların içinden biz Asife Şadab, Mariya Sazevar, Mehriye Mihri, Cemile İsar, Leyla Zari, Ferište Ziyayi şimdi o İsveç 'te yaşamakta şimdi Afganistan 'da değil, burada yaşamıyor, diğer kadınlar halen Afganistan 'da yaşamaktadır." [Yarkin Şefika, kişisel görüşme, 2011] diyerek bizim savımızı desteklemektedir.

iv. Şaireler, Afganistan 'ın sosyal yapısı sebebi ile şiirlerini genellikle erkek ağızlı olarak kaleme almışlardır. Yani şiirlerinde kendilerini aynen erkekler gibi Mecnun, Kerem vb. erkek motifleri ile nitelerken, sevdiklerini Leyla, Aslı gibi tasvir etmişlerdir. Bu tür şiirlerde eğer şairin ismi, şiirin sonunda belirtilmemişse, şiirin bir erkek tarafından mı yoksa bir kadın tarafından mı yazıldığı belli olmamaktadır. Bu noktada son zamanlarda kendilerini kadını his ve düşünceler ile ifade etmekten çekinmeyen şairler ortaya çıkmaya başlamıştır. Şefika Yarkin, Asife Şadab ve Ferište Ziya 'yi bu noktadaki öncü şairler olarak ortaya çıkmışlardır. [Yarkin Şefika, kişisel görüşme, 2011]

Bu konuda Şefika Yarkin eşine yazdığı şiirinde bütün tabuları alt üst etmiştir:

**BEYİM,
SİZİ NİYE SEVİYORUM?**

(Merdligi, insanlığı ve pak tuyğular bilen meni sevgige işendirgen ömr yoldaşım Muhammed Halim Yarkin 'ge:)

Siz Emir Timur ya Babur emessiz
Te meni altın tahtge oltirgizib
Melikingiz şahbikesi eylesengiz

Siz Nevayi, ya Latifi emessiz
Ta ki gözel, gözel şiirler yazıb
Mening için büyük divan tüzsengiz

.....
Beğim,
Siz özissiz, fakat özissiz
Ve men sizni fakat sizligiz için

Şunça küçli,
Şunça çeksiz,
Şunça kaynak, sevemen
A'man: Agust-2007 [Yarkin, 2009, s. 35]

v. Afganistan'da birçok yerde elektirik vb. imkânların olmaması, teknik ve teknolojinin birçok yere tam olarak ulaşmamasının doğal bir neicesi olarak erkek şairler gibi kadın şairlerin şiirlerinde de eski zamanlara ait olan kılıç, yay, ok, çıra, mum, gaz lambası vb. motifler kullanılmaya devam etmektedir. [Akyüz, 2012, s. 40] Bu konuda Dr. Şefika Yarkin: "*Dil ve üslup özellikleri hakkında söylemek gerekirse, üzülerek belirtmeliyim ki kadın şairlerimiz de erkek şairlerimiz de Özbek Dilinin, dil ve üslup özelliklerini geliştirmemişlerdir. Bunlar şimdi de Nevayi dilinde, Babür dilinde, Lütüfi dilinde yani klasik şairlerimiz dilinde şiirler yazmakta ve onların dilleri de eski sözlerden ibaret, eski sözleri kullanmakta, teşbih, istiare, benzetmeler, semboller hepsi klasik üsluptadır ve yeni üsluplardan bunlar faydalanmamaktadırlar, istifade etmemektedirler. Hâlbuki Özbekistan'da ve Türkiye'de hece ölçüsünde şiir yazılıyor ama Afganistan'da aruz vezinlerde eski sözlerle, eski benzetmeler, istiareler, bedii sanatlar kullanılmaktadır.*"¹ Diyerek konuyu en güzel şekilde özetlemektedir. Bu konuyla ilgili olarak Mihriye Mihri'nin aşağıdaki şiiri örnek olarak verilebilir:

SEVGİ OTİDE

Bilgil ey canim senin aşking için divane men
Ey sitemger bilmeding aşking otige yanamen
Mehribanlik eylegil, ey yahşılarning Sururi
Kılmagil cevri ve cefa, sen şem'a ve men pervane
men
Vale ve şeyda irür men ayru vamekim
Kıl ter hem men sarige azray ve bigene men
Meslsiz hüsningni kördim, kalmadi başımge
hoş
İmdi özden ayrılıb men, bi hud ve bigâne men
Kaşlaring tiğ dudem dur katlime ey Şehsuvar
Anberin kakullerin ning tariğa zülane men
Közlerim kör boldu yolingge çıkıb köp intizar
Birgine kelgil yanımge kancalar armane men
[Yarkin, 2009, s. 89]

vi. Afganistan Özbek edebiyatında olduğu

gibi Afganistan Özbek Kadın edebiyatında da genelde gazel, muhammas, rubai vb. şiirler klasik üslupta aruz vezni ile yazılmaktadır. Son yıllarda teknolojinin gelişmesi, ülkeler arasında kültürel münasebetlerin artması vb. sebeplerle hece ve serbest şiir ölçülerinde şiirler yazan kadın şairler ortaya çıkmıştır. Bu konuda Şefika Yarkin, Asife Şadab ve Ferište Ziya'yi yine öncü şairler olarak karşımıza çıkarmaktadırlar. Şefika Yarkin'in "Alısdan Bir Ses" adlı şiiri bu açıdan dikkatleri üzerine çekmektedir:

ALISDAN BİR SES

Ses,
Ses,
Ses,
Alıs – alıslardan
Keldi, bir ses
Yürek – yüreklerni
Tiley, bir ses

Ne – ne hakikatni,
Aytadı, bu ses [Yarkin, 2009, s.31]

vii. Afganistan'ın çalkantılı tarihi ve yaşanan sıkıntılar sebebi ile kadın şairlerin şiirlerinde daha çok savaş, çekilen zorluklar, vatan sevgisi, muhacirlik, vatan özlemi, eğitim ve öğretimin, öğretmen sevgisi vb. sosyal konular ile annelik duygusu, sevgi, aşk vb. konular işlenmiştir. Dini konularda yazılmış olan eser sayısı ise çok azdır. Konuyla ilgili olarak Fevziye Yelda'nın vatan sevgisini işlediği şiir örnek olarak verilebilir:

VATAN İ'ŞKİ (VATAN AŞKI)

Vatan eşking ve cahetlik, bu tabim armağanıdır
Bu mevzun sözlerim, köngül sözünün
tercümanıdır
Yeşeb alğa saadet, dostlik, ülfet bayanıdır
Zafar sarige yüzlenseng, kızıl yüzük neşanıdır
Tevana boldi mehringden, zafar eyle ayanıdır
.....
Neşani kahraman algay küreş meydanıdan
batur
Celal algay şehametli şehidler kanaden batur
Kuyaş tinçlik saçgay, şua-i her yanından batur
Tiriklik fahrin hasil eylegey, öz şanıdan batur
**Vatan (Yelda) tenimning kuvveti ruh-u revan-i
dur.** [Emini, 2006, s. 227]

Sosyal konularda yazılan şiirleri arasında Şefika Saha Yolçı'nın 8 Mart Dünya Kadınlar Günü münasebeti ile kaleme almış olduğu şiiri dikkat çekicidir.

SEKİZİNCİ MARÇ (MART) MÜNASEBETİ İLE

Ana mehri bahşler canlerge rahat
İrür bizlerde evvel kâfi muhabbet
Ana evladı ge kılse şefkat
Cihange parlagay nur-u sadakat

Mihirden toledur analer köngli
Vatan ni bezeter yaretgen küli
Ana bir kol bilentibretse beşik
Cihanni tibreter yine bir koli

.....

Analer vasfi ge aciz dir tilim
Madam halk işige şerik dir, koli
Ulusge hidmet ve yurtge sadakat,
Bu SEHA YOLÇI'ning izlegen yolu
Şibirgan-2010 [Emini, 2011]

viii. Afganistan'ın yine sosyo-ekonomik yapısı nedeni ile birçok erkek şair gibi kadın şairlerin pekçoğunun şiirleri maalesef kitap olarak yayınlanmış değildir. Bunun yanında birçok şairin eserleri ise kaybolmuş durumdadır. Eserleri yayınlanan şaireler: Şefika Yarkin, Kübra Keyvan, Saire Yakubi, Nesime Savlet ve Cemile İsar olarak karşımıza çıkarken Dilcan Yoldaş, Marya Sezavar, Fevziye Yelda, Aysultan Hayri, Asife Şadab, Hümeysra Kazizade, Mihriye Mihri, Hümeysra Rastgar, Masume Sevinç, Nebiye Mustafazade, Ferište Ziyayi, Melahat İlmi, Layla Zar'a, Şefika Seha Yolçı, Ferengiz Sevgend ve Ferengiz Turani'nin eserleri gazete ve süreli yayınlarda yayınlanmıştır. Molla Hayrunnisa vb. birçok şairenin ise şiirlerinin çoğu kaybolmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmamızda ele aldığımız, Afganistan Özbek kadın şairleri ve eserleri klasik dönem şiir ve şairlerinin bütün özelliklerini göstermeye devam etmektedir. Bu şairelerin kız çocuklarının kolaylıkla okul imkânını bulamadıkları, eğitim ve öğretim şartlarının çok zor olduğu, birçok yerde modern dünya ile iletişim kurmanın mümkün olmadığı bir coğrafya ve çağda yaşayarak eserlerini verdikleri göz ardı edilmemelidir. Son zamanlarda gerek iletişimin gelişmesi, elektririk, yol vb. kolaylıkların insan hayatına girmesi, insanların kendilerini daha rahat bir şekilde ifade etmeye başlamaları neticesinde bazı şairelerin üslup ve temalarında da yenilikler ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bütün olumsuz durumlara rağmen, Afganistan'da kız çocukları arasında okullaşma oranı gün geçtikçe yükselmektedir. Gelişen teknoloji ve iletişim imkânları, okulların sayı ve eğitim olarak gelişmeye başlamış olması, Afganistan'da sadece Özbekler arasında değil diğer bütün etnik gruplar arasında birçok kadın edebiyatçı ve şairin yetişmesine sebep olacağını ümit etmekteyiz.

KAYNAKLAR

1. Akyüz Murat, (2012), "Geç Dönem Çağatay Edebiyatından Günümüze Afganistan Özbek Edebiyatı ve Faryab Edebi Muhiti", Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi: İstanbul
2. Emni Elhac Muhammed Kazim, (2006), *Afganistandagi Özbek Şairleri*, Kabil
3. Emni Elhac Muhammed Kazim, (2011), *Ay Keman (Faryab Yaş Şairleri Şiirlerinden Saylenmeler "Faryab Genç Şairlerinin Şiirlerinden Seçmeler)*, Meymene
4. Yarkin Şefika, (2009), *İpek Taleler "Afganistan Özbek Ayal Şairleri"*, Kabil